

IZGALMAS KÖZÖNY¹

„Vak dióként dióban zárva lenni”

Számunkra, az irodalom ilyen-olyan művelői számára nem kérdés, hogy szükség van-e magyar szépirodalmi folyóiratokra. Ezerszer elmondtuk, hogy nyelv, irodalom és nemzeti önazonosság az európai kultúrában föltételezi egymást, hogy magas szintű anyanyelvi létforma nem létezik magas szintű irodalom nélkül, hogy egyetlen modern társadalom se, különösen a nyelvi létükben örök veszélyeztetettségnek kitett kis nyelvi kultúrák társadalmi nem mondhatnak le arról, hogy az irodalmi nyilvánosság intézményrendszerének a működését valamennyire biztosítsák. (Miközben azt is tudjuk, hogy költészet akkor is születik, ha létét semmiféle társadalmi bizalom nem erősíti meg, és akkor is szétsugárzódik és őrződik valamennyire, ha hiányoznak az intézmények.)

Számos ponton vérezik a magyar irodalom és a magyar folyóirat-irodalom ügye. A működést illetően kritikus a helyzet, természetesen, de nem erről szeretnék beszélni. Hanem arról, hogy miközben változatlanul nagyon súlyos írások is és izgalmasan szerkesztett lapok is megjelennek, olyan mértékű a társadalmi és szakmai közöny a folyóiratokkal szemben – a folyóiratok példányszáma drasztikusan visszaesett, a vásárlói, előfizetői réteg minden erőfeszítés ellenére sem növelhető, az utóbbi évtizedben csak elvétve volt olyan folyóiratszám, amelyik áttörte volna a nagy, közvélemény-formáló médiumok érdeklődésének falanxát, ezek is inkább közéleti, társadalmi kérdésekhez kötődtek, mint a Helikon Szilágyi Domokos-ügnőki, a Hírel tematikus számai –, hogy ez a közöny már-már izgalmas.

Abban, úgy vélem, valamennyien egyetértünk, hogy az elmúlt húsz év radikálisan megváltozott környezetében az irodalom vonatkozásában valami megfeneklett. Azt javaslom, próbáljuk megfogalmazni, mi az oka a folyóiratokat fogadó izgalmas közönynek és próbáljuk meg újradefiniálni a folyóiratok helyét. Előre bocsátom: nem tudom a

választ, a dilemmáimat mondom, még ha kijelentő módban is.

*

A mögöttünk álló húsz évünk történelmi korszak, korszakhatáron állunk, egy új történelmi korszak végén és egy másik elején. A korszak a 1989/90-es rendszerváltozásokkal, a szovjet típusú kommunista világrend összeomlásával kezdődött, és a 2009/10-es világgazdasági válsággal záródott.

Megpróbálok nagyon vázlatosan jellemezni az elmúlt húsz évet.

Alapvetően és világméretűen megváltozott a makro környezet. Az 1989/90-ben csődbe jutott, szétesett posztkommunista országok a gazdasági, kulturális elzártságukból egy fölüvelni látszó nyugati formációhoz próbáltak fölzárkózni, Nyugat-Európához, ennek intézményes formájához az Európai Unióhoz, eközben azonban egy nem várt trend, a globalizációs trend is bejelentette elvárásait, amire valamilyen módon szintén reflektálniuk kellett. Kulturális téren sem egészen a várakozásoknak megfelelő folyamatok részesei illetve elszenvedői lettek. Molnár Tamás fogalomhasználatával a század második felében az európai kultúrát mindenütt fokozatosan kiszorítja és fölváltja az új, a transz-atlanti kultúra – az amerikai kultúraértelmezés és -gyakorlat primátusa, bár nem teljesen azonos azzal –, amely alapvető értéknek a fogyasztást tekinti, illetve, a társadalmak eltömegesednek, a hagyományos értelmezői közösségek szétesnek, lecserélődik az elit: a költészet hagyományos szakrális szerepét a társadalom mérnökei, a médiaipar és a tudatipar veszi át. A kultúra, vagy maradjunk csak a könyv- és folyóirat-kultúránál, szétválk ipari könyv- illetve kultúratermelésre és úgynevezett réteggkultúrára. A folyamat eredményeként a rétegirodalom is, nem elitizálódik, hanem marginalizálódik, zárványlétbe szorul. Molnár Tamás szerint a folyamat nyugaton korábban kezdődött, a II. világháború után, masszívabb, gazdaságilag stabilabb háttérrel, éppen ezért a nyugat-európai társadalmak a kommunista világrend összeomlásáig bizonyos immunitást ki tudtak termelni a transz-atlanti kultúrával szemben (pl. a nemzeti

1 Elhangzott a Kárpát-medencei magyar irodalmi folyóiratok találkozáján, Árkoson, 2010. szept. 9-én.

kultúra intézményeit megerősítették), 89/90 után viszont fölgyorsultak a folyamatok.

Az elmúlt történelmi korban megjelent egy új tényező, az elektronikus információhordozó, az internet, amely az élet minden területére óriási hatást gyakorol, a kultúrára is. Egyrészt az információhoz való hozzájutást elképesztő arányban demokratizálja, másrészt fölérősíti az eltömegesedést, az írott szöveg esetében a szavak hiperinflációját. A folyamat fordított arányosságban zajlik, szétnyílik az olló: az internet térnyerésével azok, akik előállítják a szöveget, egyre gyarapodnak, miközben a befogadás zsugorodik, az érdeklődő, figyelmes olvasóréteg elillan. (Mindenki beszél, senki sem hallgat, mindenki ír, senki sem olvas.) Kommunikációs torlódás, stau van, ami az organikus társadalom, illetve a társadalom értelmezői közösségeinek szétességéből adódik.

Hasonló nagyon gyors és generális változások lezajlottak korábban is az európai társadalmakban, például a 20. század fordulóján. Akkor az avantgárd, a különféle izmusok erőteljes válaszokat adtak – most mintha az izmusok sokaságából csak az impresszionizmus finomsága, élvetésége lenne jelen, de hiányoznának az energikus irányzatok. Az utolsó nagy szemléleti megújulás, amely erőteljes és generális szellemi mozgást indított el az irodalomban, a latin-amerikai mágikus realizmus volt, amelyből a posztmodern stílus is kifejlődött. A nyolcvanas évek végére nyugaton részben lezálló ágba jutott a posztmodern, viszont nem tudta leváltani új irányzat, így az elmúlt húsz év uralkodó korstílusa változatlanul a posztmodern stílus maradt. Az ezredfordulóra jellemző késő-posztmodern karakterét az értékrelativizmus, a tabuk fölszámolása és legitimációja jellemezte. Érdekes, hogy 89 után a nyugati kiadók figyelme a posztkommunista országok irodalma felé fordult, mondván, a nyugati irodalom kimerült, elfáradt, friss szemléletet, energikusságot vártak a posztkommunista íróktól, ehelyett az történt, hogy azok, élükön az orosz írókkal, elkezdték átvenni a nyugati írói modort és technikát. Összességében, minden látszólagos dinamizmus, és sokféle keresgélés ellenére is úgy vélem, az elmúlt húsz évben lelassultak a szellemi folyamatok. A jelenség valószínűleg összefügg azzal, hogy az utolsó értelmiségi lázadás a 68-as nemzedéké volt, és érdemben nem született meg sem a globalizmus, sem a transzatlanti kultúra értelmiségi kritikája.

A rendszerváltozással a csődbe jutott posztkommunista országok nem a becsvágyaik szerinti, az ideákban létező európai kultúrához csatlakoz-

hattak, hanem egy átalakulóhoz, amelyben a hagyományos európai kultúra maga is defenzív helyzetbe került. Az elmúlt húsz évben a transzatlanti kultúra növekedése expanzív lett, miközben az azt üzemeltető globalizációs világ gazdaság a második évtized végére megroppant. (Nemcsak a görög, de az amerikai, az angol, a német gazdaság is megrendült, és természetesen a magyar is.) Ugyanakkor az évtized végére nyilvánvalóvá vált, hogy a kultúra transzatlanti modellje sok vonatkozásban nem tetsző.

*

Lépjünk közelebb témánkhoz. A nyolcvanas években szocializálódtam, akkor minden fontos dologról az irodalmi folyóiratokban olvastam. A rendszerváltozások hatalmas volt a várakozás, hogy helyükre kerülnek a dolgok, értelmes eszközök szolgálják az értelmes célokat. Megszűnt a cenzúra, bármit ki lehet mondani, ám a gondolat, mint a föllőtt tűzijáték rakéta, szétszóródik ezerfelé, és mintha a semmibe hullna. (Ma talán én sem azért olvasom a folyóiratokat, mert szellemi izgalomra vágyok, vagy hogy azokban olvassak életem, sorsom, létem legfontosabb dilemmáiról, hanem mert a munkámhoz tartozik.) A magyar irodalomra fokozottan érvényes a fönt vázolt trend, társadalmi ügy helyett a szakma szűk belügye lett, az irodalom kiszorult a közvélemény-formáló médiumokból, napilapokból, televízióból, rádióból – egésze csak kampányok idején (Ünnepi Könyvhét), rendszeresen mindössze töredéke képes mediatiszálódni. Természetesen a kortárs magyar irodalom ügye nem volt soha a sokak ügye, mindig csak a keveseké. A mű szempontjából tulajdonképpen mindegy is, hány olvasója van, a nemzet és a társadalom szellemi kondícióját illetően azonban nem. Számszakilag: a kilencvenes évek elején indult a Magyar Könyvklub, a klub fénykorában 400-450 ezer ember kapcsolódott a klubhoz, a magyarországi társadalom mintegy 5%-a – ma ez az aktív, ill. aktívizálható rész jóval kevesebb, lehetséges, hogy nem több 1-2%-nál (a határon túli magyar közösségekben ez az arány egyelőre magasabb), ám ennek a figyelme is szétszóródott – a magyar irodalomnak, ill. intézményeinek ezt a szétszóródott tömeget kellene valahogy megtalálnia.

A magyar irodalom alapvetően folyóirat-irodalom ma is. Az alkotó, mint a folyamat eleje, és a könyv, mint a folyamat vége között helyezkedik el. Mint a pulzus, a folyóiratok kitapinthatóan jelzik a szellemi vérkeringés kondícióját, a folyamatok irányát, és kanonizációs szerepük révén mérik a teljesítményét. Egy stabil kultúrában a lapstruktú-

ra jól strukturált, vannak konstans funkciói, mint mondjuk a nemzeti irodalom hagyományának mindig újraértelmezett megerősítése, és vannak mozgékony, gyorsan változó szerepei, mint amelyek a kor szellemi mozgásait, folyamatait képezik le. Kérdés, hogy a fentebb sorolt átfogó és radikális környezetváltozásokra miként reagált a magyar irodalom kulcs-szegmense.

A magyarországi, ill. a magyar nemzeti irodalom lapstruktúrája a szocializmusban alakult ki, a rendszer- és világtrendváltozás után tulajdonképpen az a struktúra maradt meg és ekként konzerválódott, mindössze számos új szereplő belépésével sokszereplős lett. Valójában nem történt meg a rendszerváltozás, nem jött létre új struktúra.

A meghatározó, az irodalmi kánonképzésben szereplő bíró – régi vagy új alapítású – folyóiratok – Holmi, Jelenkor, Látó, Kortárs, Székelyföld, Korunk, Híd, Alföld – a környezetváltozásokra defenzív választ adtak: alapvetően akadémikus lapokká váltak. Ezen lapok belső arányai, az írások nyelve, alapvetően nem változott, sőt a kritikáé, tanulmányé nehezkesebbé, teoretikusan megterhelve körülményesebbé vált. Az akadémikusság részben értékvédő reflexből, a felelősség fölismeréséből adódik, hogy ti. meg kell őrizni a folytonosságot, nem szabad engedni, hogy hóbortos ötletek fenekestül fölforgassák a magyar irodalom hagyomány- és értéktrendszerének struktúráját. Másrészt abból, hogy a lapstruktúra csak ebben a konzerválódott formájában tudott fennmaradni. Támogatást csak akkor kaphatott és kaphat egy lap, ha garantált minőséget hoz létre, a támogatás rövid távra – rendszerint egy évre – szól, és éppen csak az akadémikus fennmaradásra elegendő. Az akadémikus pedig, noha szükségszerű, hogy legyen, mindig unalmas. Miközben a folyóiratok szemelattára robbant és zajlott a roppant izgalmas információs forradalom, amelyik átrendezte a szövegterjesztés alapjait és egész struktúráját.

A magyar irodalom lapstruktúrája megdermedt, és csak nagyon kevés lap tudott ebből a merev rendszerből kilépni. Arányaiban csekély a radikális kezdeményező lapok száma, az egészen merész kísérletezésre alig-alig van példa, ezek a kilencvenes évek elejére, illetve az utóbbi évtized végére, tehát a korszakhatárokra jellemzőbbek inkább (mint volt a rövid életű, anarchista Az irodalom visszavág, a kolozsvári Serény Múmia, vagy a ma is élő vajdasági DNS, meg a miskolci Spanyolnátha).

A körületekintő, a folytonosságot is főntartó, ugyanakkor az új megszólalási módot és nyilvánossági formát kereső, tehát fontolva haladó kez-

deményezésre az utóbbi években már több példát találunk, sőt néhány műhely nemcsak statikus, de dinamikus honlapot is elindított. Igaz, a támogatót lapokat ma már az NKA is kényyszeríti az internet felé, de úgy érzem, hogy az irodalmi folyóiratok megkétszereződtek, főleg az ún. akadémikus lapok.

*

A körülmények eddig is iszonyatos sebességgel változtak, ezután is változni fognak, bizonyos sebességre, változásra azokat a nagy hagyományú lapokat is rákényszerítik, amelyek nem akarnak versenyzőként részt venni a kommunikációs sztrádnán – ezeket, szerintem a presztízsük csak ideig-óráig tudja fenntartani. A folyóirat megjelenési formájával legalább annyira generálhatja, inspirálja a szellemi mozgást (ami szerintem lelassult, nemcsak a magyar irodalom vonatkozásában, de világszerte), mint a hagyományos szerkesztői szemlélet érvényesítésével (szerzők, szövegek válogatása), illetve az olvasók felé is a formával tud elsősorban nyitni, különösen, ha a folyóirat tartalma önmagában nem elég izgalmas, vonzó.

A 2010-es év szerintem korszakhatár, bár egyelőre nem észlelhető, hogy merre mozdul a világtrend, az látszik, hogy rákényszerülnek a legerősebb államok is, hogy újraértelmezzék az alapkérdéseket, mint állam és gazdasági, pénzügyi hatalom, nemzet és egységsülés viszonya stb. A „társadalmi tudatban” bizonyos, hogy az elektronikus információs ipar minden területen expanzívabb lesz, illetve, hogy az irodalomnak és intézményeiknek alapvetően a szórákkoztatóiparral, tudatiparral szemben kell megvédeniük a maguk integritását, ezek ellenében kell szétsugározniuk a magyar irodalom mozgását és teljesítményét. Tehát nem hagyható figyelmen kívül, hogy igen erős kommunikációs versenyben kell részt vennünk.

A következőkben néhány megfontolásra érdemes dilemmát, problémát említenék:

1. Nem megkerülhető az internetes nyilvánosság. Az utóbbi években az internetes nyilvánosság részben, főleg kiegészítő nyilvánosságként megjelent az irodalmi folyóiratoknál, de elmaradt attól a ritmustól, amelyiket a társadalom – főleg a fiatalabb nemzedékek sora – már fölvetett. A világ kommunikációs formája egyelőre gyorsabban változik, mint ahogy ez a folyóiratokban manifesztálódik. Nem lesz elegendő, ha a folyóirat a statikus, szétsugárzó pozícióban rögzíti magát, ha az internetes megjelenés csak párhuzamos megjelenést jelent (tehát ha csak a betördelt lap számai jelennek meg).

A print formátumot az elektronikus piac által keltett divat fokozatosan kiszorítja – az előfizetők, olvasók csak az interneten keresztül növelhetők, viszont az internetes nyilvánosság nem válthatja le teljesen a print-változatot, sőt, ha a print formátum megszűnik, a lap elveszti legitimitását. Valószínű, hogy felhasználói szintű informatikai ismeretekről az irodalmi szerkesztő sem mondhat le, folyamatos készültségben kell lennie, hiszen az elektronikus hordozó nagyon gyorsan avul. (3D-s formátum, web-2 – kontra hagyományos honlapok.)

2. Komolyabb vizsgálódást kell folytatni ezen a területen: az internet nemcsak technika, hanem hatással van a nyelvre, nyelvhasználatra és a gondolkodásra is. Komolytalannak tartom az aggodalmat, hogy az írásbeli kultúrát fölváltja a vizuális kultúra. Ugyanakkor nem mondhat le az irodalmi lap sem az új típusú vizualitásról, amely valamilyen módon az információrobbanás része és függvénye. Amikor az új kutatások afelé tartanak, hogy a beszédet vagy a számítógépet is agyimpulzusok irányítják, a statikus szövegtermelő folyóirat-moddell rövid időn belül anakronisztikussá válhat.

3. Szellem, művészet csak *közös létben* tud megszületni és formálódni – szétetek az értelmező közösségek. Új értelmezői közösségeket kell létrehozni, megszervezni. Szükséges az olvasókkal való többé-kevésbé rendszeres személyes kapcsolat – de új típusú találkozásokkal. Az eltömegesedés egyik jellemzője, hogy csak kisugárzás van (tv, rádió, könyv) nincs mód a visszacsatolásra – erre is föl lehet használni a web-2-t.

4. Csak az létezik, ami kommunikálva van, a kommunikálás része a mediatizálás – az irodalmi folyóiratok mediatizáltsága a nullával egyenlő. El kell érni, hogy erőteljes jelenléttel a közvélemény-formáló médiumokban újra megjelenjenk.

5. Kérdés, hogy a sokszereplős folyóirat-struktúrában termelődik-e annyi minőségi szöveg (szépirodalom és műértelmezés), hogy csak irodalommal megtölthetők-e a lapok. Lehet-e funkciója az irodalmi folyóiratoknak a társművészetek beemelése – és ezáltal is a művészetek integrálása?

Szükséges lehet-e a tömegkultúra trendjére, jelenségeire való folyamatos reflektálás? Vagy akár a természettudományok, alkalmazott tudományok bizonyos szegmenseinek a beemelése?

6. A kérdés második fele: miközben a külföldi kortárs irodalom eladott példányszáma és olvasottsága jóval magasabb a magyar írók könyveinél, nem volna-e célszerű, nagyobb arányú kitekintés, monitoring a kortárs külföldi irodalmakról? És sorolhatók a dilemmák: műfajok megújítása, bevezetése stb.

7. A szövegek hiperinflációja, a nemzeti kultúra töredezettsége, szétesettsége miatt továbbra is szükséges az úgynevezett kánonképző folyóiratok kiemelt megerősítése. Tíz évvel ezelőtt a nyugati kiadók a gyártási költség 10%-át fordították kommunikációra (reklámra s egyébre), ma a kommunikációs költség a gyártási költség 15-20%-a. A magyar irodalmi folyóiratok gyakorlatilag nem kalkulálhatnak kommunikációs költséggel (tehát nem csak, vagy nem elsődlegesen direkt reklám).

A lapstruktúra korszerű, versenyképes megújítása igen nehezen képzelhető el átfogó kultúrpolitikai stratégia nélkül. A folyóiratok a nemzeti kultúra alapintézményeinek részei. A mecenatúrát nem az életben maradásukhoz, hanem versenyképességük megőrzéséhez kellene igazítani. Különben gyarmati kultúra maradunk.

Befejezésül: nem vagyok föltétlen odaadó híve az információs forradalomnak, az internetnek, a web-2-nek, meg a többi kutyúnak, valójában a hideg ráz a kommunikáció, meg a verseny, meg különösen a kommunikációs verseny fogalmaktól is. Hogy használom ezeket a fogalmakat és megpróbálok érteni a logikájukat, azon közben egy pillanatra sem veszem szem elől, hogy a költészet, természetesen, továbbra is világértelmezés és létértelmezés. S hogy a költészet válasza, természete szerint sokféle lehet és kell is, hogy legyen. Nagy kérdés azonban, hogy a kortárs magyar irodalom nem kerül-e bármilyen ok miatt vagy formában fáziskésésbe saját korával.